

Gottfried Wilhelm Leibniz

Over de Natuurlijke Theologie
van de Chinezen

**Vertaald en ingeleid
door
Karel L. van der Leeuw**

 DAMON

Inhoud

<i>Voorwoord</i>	7
<i>Inleiding</i>	11
De confrontatie met de Chinese cultuur	
De jezuiten in China	14
De Chinese receptie van uitheemse godsdiensten	18
De ritenstrijd	21
De geschriften van de jezuiten	26
De neoconfucianistische filosofie en haar interpretatie door de jezuiten	34
De chronologie en de pre-adamiten	36
Het Chinese denken en de natuurlijke godsleer	38
De filosofische belangstelling voor China	41
De verhandelingen van Nicolas Longobardi en Antoine de Sainte Marie	43
Malebranche over het Chinese denken	45
Leibniz en China	47
Het ontstaan van het Discours	52
Leibniz' affiniteit met de neoconfucianistische filosofie	54
De Yijing en de binaire rekenkunde	57
De zoektocht naar een universele filosofische taal	63
Christian Wolff over de praktische filosofie van de Chinezen	67

<i>Verhandeling over de natuurlijke theologie van de Chinezen</i>	72
De discussie over de Chinese filosofie	72
<i>Li</i> , patroon of principe	76
Weerlegging van Longobardi	79
<i>Qi</i> of materie	91
Het Hoogste Verhevene of <i>Taiji</i>	93
<i>Shangdi</i> of godheid	97
Geesten, <i>Gui</i> of <i>Shen</i>	104
<i>Linghun</i> of de ziel	121
De binaire symboliek van de <i>Yijing</i>	130
<i>Literatuur</i>	137
<i>Lijst van Chinese uitdrukkingen, namen, titels en karakters</i>	140

Voorwoord

Op instigatie van mijn collega Rudi te Velde aan de Afdeling Wijsbegeerte van de Universiteit van Amsterdam heb ik de vertaling van het onderhavige, weinig bekende werkje van Leibniz ter hand genomen. Met dit traktaatje mengt Leibniz zich in de al even onbekende, hevige discussie over de Chinese filosofie, godsdienst, moraal, ritens en politiek die rond 1700 met name in Frankrijk woedde. Ofschoon het traktaatje niet tot Leibniz' hoofdwerken behoort, maakt het niettemin heel duidelijk welk standpunt Leibniz in de filosofische en godsdienstige discussies van zijn tijd innam en is het van groot belang voor de confrontatie van de Verlichting met de Chinese cultuur.

De vertaling is gebaseerd op de uitnemende kritische tekstuitgave van Wenchao Li en Hans Poser (zie literatuuropgave), die ook een facsimile van het manuscript bevat. De paginering van deze editie heb ik tussen vierkante haken ingevoegd; de overgeslagen bladzijden bevatten de facsimiles. Deze editie heb ik in mijn vertaling zonder meer gevolgd. Ik heb echter ook terdege gekeken naar de goed geannoteerde Engelse vertaling van Daniel J. Cook en Henry Rosemont, Jr. (zie Literatuuropgave), waaraan ik veel nuttige suggesties heb te danken, maar die ik niet overal kan accepteren. De annotatie in beide uitgaven heeft mij veel tijd van opzoeken bespaard. Net als Cook en Rosemont heb ik, terwille van de overzichtelijkheid, het werkje in paragrafen onderverdeeld. Deze ontbreken in de originele versie. De door hen gehanteerde alineanummering heb ik echter weggelaten. De alinea's van het manuscript zijn gehandhaafd; slechts een enkele keer heb ik terwille van de overzichtelijkheid een alinea opgebroken. Een uitgebreide inleiding op het werk was

noodzakelijk om de hele context van de discussie te schilderen. Waar nodig heb ik bovendien verdere toelichting gegeven in voetnoten. Ik heb mij bij de inleiding niet beperkt tot wat voor direct begrip van Leibniz van belang is, maar een schets gegeven van de hele context van de China-receptie in de zeventiende en achttiende eeuw en de discussies waartoe die heeft geleid.

Het plechtstatige en vaak houterige taalgebruik van Leibniz heb ik in hier en daar wat ouderwets Nederlands weergegeven. De omslachtige formuleringen van Leibniz heb ik echter enigszins gladgestreken; met name heb ik het repetitieve 'Pater' voor de namen van Longobardi en Antoine de Sainte Marie meestal weggelaten. In de vertaling heb ik de Chinese termen - waarvoor Leibniz een ondoorzichtige en weinig consistente transcriptie gebruikte - vervangen door de nu gangbare pinyin-transcriptie en daarbij de identificatie van die termen door Poser en Li gevolgd. Alleen wanneer de door Leibniz gebruikte term niet met zekerheid kan worden geïdentificeerd, heb ik zijn transcriptie behouden. Ook Leibniz' soms verkeerde verwijzingen heb ik gecorrigeerd zonder dat nader aan te geven. De onderstrepingen heb ik weggelaten, omdat ze geen grote verduidelijking brengen. In enkele gevallen heb ik ze door cursief vervangen of aanhalingstekens toegevoegd. De zinsindeling heb ik herhaaldelijk gewijzigd, omdat Leibniz daar betrekkelijk slordig mee omspringt. Het gebruik van hoofdletters en leestekens is sterk vereenvoudigd. Bij al deze ingrepen is de overweging geweest dat het hier gaat om een onuitgegeven en onvoltooid manuscript, waarin Leibniz zelf waarschijnlijk ook nog vele verbeteringen zou hebben aangebracht als hij daartoe in de gelegenheid was geweest.

Leibniz' *Discours* is een voortdurende polemiekt met Longobardi en, in mindere mate, De Sainte Marie. Hun traktaatjes zijn te vinden in de uitgave van Li en Poser, maar ik heb ze hier niet opgenomen. Wel was een korte bespreking van deze geschriftjes noodzakelijk. Leibniz' verwijzingen naar Longobardi zijn als volgt: sectienummer, komma, paginanummer; die naar De Sainte Marie volgens paginanummer. Leibniz' verwijzingen

hebben betrekking op de uitgave van beide traktaatjes in de Franse vertaling, Parijs 1701. De paginering van deze uitgave is aangegeven in de editie van Li en Poser.

Ik dank Liva Luyat voor haar commentaar op de vertaling dat zeker tot verbetering heeft bijgedragen, en Martin Struik voor zijn commentaar op de inleiding en voor het feit dat hij mij heeft gestimuleerd deze studie te ondernemen.

Inleiding:

De China-receptie in de periode van de verlichting

De confrontatie met de Chinese cultuur

Na een lange periode van verarming, militaire nederlagen en imperialistische overheersing door Europese mogendheden en Japan, is China zich thans weer aan het ontwikkelen tot een wereldmacht, op zijn minst in economisch opzicht. De afgelopen twee eeuwen, waarin China kon gelden als de zieke man van de wereld, hebben doen vergeten dat China in de zeventiende en achttiende eeuw militair, politiek en economisch een wereldmacht was.

Van de elfde tot en met het eind van de achttiende eeuw was China het meest ontwikkelde, machtigste en als geheel het rijkste land ter wereld, en een lange periode van bloei en beschaving was daaraan reeds voorafgegaan. “Hun uitgestrekte en dichtbevolkte rijk werd reeds als een familie geregeerd waarvan de vorst de vader was..., toen wij nog in kleine bendes door de bossen van de Ardennen zwierven”, zoals Voltaire het formuleert.¹ In de tijd waarin Europeanen China leerden kennen, kon het land wat betreft rijkdom, ontwikkeling, beschaving, wetenschap en techniek gemakkelijk met Europa concurreren. China mocht sinds lang bogen op een stabiel politiek systeem, beschikte over een lange traditie van wetenschap, filosofie, literatuur, beeldende kunst en bouwkunst, de landbouwtechniek stond op een peil waarbij vergeleken de Europese slechts als primitief kon gelden, en het land had een uitgebreide overzeese handel en een stabiele positieve handelsbalans.

1 *Essai sur les mœurs*, Inleiding.

Wel was er sinds de Mongolenheerschappij (Yuan-dynastie, 1278-1368) een zekere stagnatie ingetreden. In wetenschap en techniek vonden geen fundamentele nieuwe ontwikkelingen meer plaats. De zeehandel hadden de Chinezen door intern politieke oorzaken uit hun handen laten glijpen, en deze was in handen geraakt van de Portugezen, de Nederlanders en de Engelsen. De gevolgen van deze stagnatie deden zich echter pas gelden tegen het einde van de achttiende eeuw, en pas in de negentiende eeuw bleken de Europese staten - en later ook Japan - politiek, economisch en militair duidelijk superieur.

In de middeleeuwen was ondanks de reisberichten van Marco Polo en enkele anderen nauwelijks iets bekend over China. Toen Zuid-China bekend werd langs de zeeroute onder de naam 'Manzi' of 'Mangi'² was zelfs niet duidelijk dat het om hetzelfde land ging dat over de noordelijke landroute bekend stond als 'Cathay'.³ Beter bekend werd China pas toen de Portugezen begonnen de kusten van Azië te verkennen - ongeveer een eeuw nadat de kusten van Azië en Afrika onder de regering van Keizer Yongle (1403-1425) waren verkend door Chinese vloten onder bevel van admiraal Zheng He. Omstreeks 1520 kwamen de eerste contacten met China tot stand bij pogingen om handelsbetrekkingen aan te knopen. In de jaren '50 van de zestiende eeuw vestigden de Portugezen zich op Macao aan de mond van de Parelrivier. Aanvankelijk werden ze oogluikend getolereerd door de Chinese autoriteiten, onder meer omdat ze de Hollanders en de Spanjaarden op een afstand hielden. In de loop der tijd werden de betrekkingen genormaliseerd, waarbij de Chinezen de officiële autoriteit over Macao behielden. Macao werd daardoor

- 2 'Man' was de naam die de Chinezen gaven aan de niet-Chinese volken van Zuid-China en de benaming 'Manzi' komt vermoedelijk daarvandaan.
- 3 'Cathay' komt van de naam van de Khitan, een nomadisch volk dat een verregaand gesinificeerd rijk had gesticht in Noordwest-China, de Liaodynastie (907-1168). Via de landroute kwamen Europeanen het eerst in aanraking met de Khitan, waarvan de naam werd verbasterd tot 'Kitai' (in het Russisch nog altijd de naam voor China) of 'Cathay', hetgeen de algemene benaming werd voor Noord-China.

Verhandeling over de natuurlijke theologie van de Chinezen

[17] Mijnheer,⁵²

Met genoegen heb ik de boeken over de ideeën van de Chinezen doorgezien die u me hebt toegezonden. Ik ben geneigd aan te nemen dat hun auteurs, en vooral de oude auteurs, een redelijk inzicht hebben; en dat het niet moeilijk moet zijn hun dat toe te kennen, ongeacht de ideeën van hun moderne auteurs. Het is als bij de christenen, men is niet altijd verplicht om de betekenis te volgen die de scholastici, de commentatoren of andere latere schrijvers hebben gegeven aan de Heilige Schrift, aan de kerkvaders, of aan de oude wetten. En dat des te meer in het geval van China, waar de heerser, die het hoofd van de wijzen is, en de levende wet, de redelijke uitleg van de leer van de ouden schijnt te bewaken.

De discussie over de Chinese filosofie

[18] De rede, waarop Pater Nicolas Longobardi, opvolger van de stichter van de missie in China Pater Matteo Ricci, zich met name beroept om de verzoenende interpretaties van zijn voorganger te bestrijden, zeggend dat de Chinese geleerden er de spot mee dreven, een rede die in zijn tijd aanzienlijke moeilijkheden heeft veroorzaakt, houdt thans geen stand door het gezag van die vorst en vele verstandige mensen aan zijn hof; en men moet profiteren van zo'n grote autoriteit. Dat is het juiste middel om

52 Leibniz begint met deze aanhef, omdat zijn *Discours* immers een wat uit de hand gelopen brief is.

zonder de schijn op te houden diegenen die zich van de waarheid, en zelfs van hun eigen oudheid, hebben verwijderd voorzichtig te corrigeren. Daaruit blijkt [19] dat men zich geenszins van te voren door moeilijkheden moet laten afschrikken, en dat Pater Martinius⁵³ en allen van dezelfde mening er wijs aan gedaan hebben de mening van Pater Ricci en van andere grote mensen te volgen en vast te houden aan zijn uitleg, ondanks de tegenstand van Pater Nicolas Longobardi, jezuïet, en Emanuel Diaz en [20] Pater Antoine de Sainte Marie, franciscanen, en ongeacht de afkeuring van verscheidene mandarijnen. Het is voldoende dat de uitleg van de ouden kan worden volgehouden, want de mening van de moderne Chinezen schijnt wisselvallig. Wanneer we echter de zaken van nabij onderzoeken, dan schijnt die uitleg het best gefundeerd te zijn in de teksten.⁵⁴ Ik spreek hier alleen maar over de leer en ik onderzoek niet de ceremoniën of de cultus, waarvoor een uitgebreidere bespreking nodig zou zijn.⁵⁵

Men kan er om te beginnen aan twifelen of de Chinezen geestelijke substanties erkennen of hebben erkend. Maar na er goed over nagedacht te hebben denk ik van wel, hoewel zij die substanties misschien niet als zelfstandig en geheel buiten de materie staand hebben erkend. Wat betreft de geschapen geesten schuilt daar geen enkel kwaad in, want ik neig er zelf toe te geloven dat de engelen een lichaam hebben, wat eveneens de mening van verschillende oude kerkvaders is geweest. Ik ben eveneens van mening dat de redelijke ziel nooit geheel losstaat van het lichaam. Maar wat God betreft is het mogelijk dat de mening van sommige Chinezen is geweest dat hem ook een lichaam toegekend moest worden, dat God beschouwd moest worden als de ziel van de wereld en met de materie verbonden zou zijn, zoals ook de oude filosofen van Griekenland en Azië heb-

53 Voor Martini en zijn werk, zie inleiding.

54 Dat wil zeggen de citaten uit de klassieken en de commentaren, voornamelijk afkomstig uit de *Xingli Daxue*, voor zover deze in de traktaatjes van Longobardi en Antoine de Sainte Marie worden aangehaald en vertaald.

55 Zie hiervoor de inleiding.